

N:o 191.

Af herr C. J. Ödman, om skrifvelse till Kongl. Maj:t angående upphäfvande af patronatsrätten.

Den nationella strömning, som utmärkt det flydda seklet och slutet på det närmast föregående, har äfven brutit ned skrankorna mellan forna klasser och stånd samt på nytt gjort till statens och folkets egendom hvad af offentliga rättigheter enskilde förut utöfvat såsom särskilda sina prerogativer. I kampen för den nationella tillvaron har det gått att låta alla dem, som buro tungan af arbetet för det allmänna bästa, taga sin andel i dess omvårdnad och att sålunda utbreda känslan af samhörighet. Äfven här har lösen varit: ett land och ett folk. Denna utveckling, hvarunder de moderna samhällena vuxit upp och efterhand frigjort sig från medeltida institutioner, har ej heller lemnat oss oberörda. Vi kunna visa på åren 1789, 1810 och 1866. Kanske har likväl det hos oss skett i mindre måtto än annorstädes. Från äldre tider stå kvar en mängd spillror, bjert afstickande mot samfundsskicket i öfrigt samt alstrande misstämning och stridigheter. Det kunde tilläfsventyrs vara skäl att på nytt taga vid med rödningsarbetet, då nu åter på folket i dess helhet ställas ökade kraf på uppoffringar för fosterlandet såsom ett inbegrepp af gemensamma fri- och rättigheter. Ej minst gäller detta om patronatsrätten, hvilken bland annat i alla de tre nordiska grannländerna utdömts samt i Danmark och Norge följt med i fallet af de adliga privilegierna.

Emellertid har det sagts, att hos oss patronatsrätten ej till sitt ursprung vore ett adligt privilegium och att, om från början det än varit en offentlig rätt, den nu mera befunne sig under enskild ego och allenast förlikningsvis kunde sättas ur kraft. Såväl det ena som det andra gäller

dock äfven patronatsrättens förekomst i andra länder och har ej hindrat dem från att i det allmännas intresse afskaffa densamma, just såsom en adlig företrädesrättighet. I striden för sin läras och kyrkas intressen sökte presterskapet dermed tillvinna sig understöd af de förnämligare jordrottarne i landet och, sedan adeln utbildat sig till ett särskildt högre stånd, kommo dess medlemmar i uteslutande besittning deraf. Att förhållandet utvecklade sig på samma sätt i Sverige, derpå lemnas än i dag bevis af 1723 års Adel. Priv. § 7, som kännetecknar patronatsrätten såsom en frälse förmån. I Norge och Danmark har jemväl patronatsrättens bestånd hållits för oförenligt med deras nu gällande grundlagar. Hvad Norge angår, afgafs 1821 förklaring af detta innehåll under erinran om konungens rätt att tillsätta embetsmän. För Danmarks del har patronatsrättens upphörande åter utan vidare ansetts ligga i 1849 års grundlovs stadgande: »enhver i lovgivningen til adel, titel og rang knyttet forret er afskaffet».

Rätteligen förstådt, bör i Sverige beslutet $\frac{2}{5}$ 1810, att frälse jord får besittas af hvem som helst, hafva haft en liknande verkan. I särskilda fall har det tvistats, huruvida patronatsrätt vore reell eller personell — följde viss egendom eller viss släkt åt. I allmänhet har på senaste tider man härvid förutsatt egenskap af den förra naturen och till och med alldeles förnekat tillvaron af personella patronatsrätter. Så till vida torde denna uppfattning vara riktig, som patronus förutsatts skola hafva sätesgård i församlingen och förty jemväl gemensamma intressen med densamma i själavårdens behöriga handhafvande. Men icke var det meningen, att hvilken som helst skulle i egenskap af jordegare kunna utöfva rättigheten. Der ej undantagsvis densamma förlänats åt någon för hans person, var den gifven åt viss släkt. Detta framträder dess tydligare, der den icke utgjorde vederlag för särskilda uppoffringar till förmån för kyrka, gudstjenst eller presterskap, utan exempelvis lemnades såsom belöning för tjänster mot riket och Konungen. Lika så berättigadt som det torde vara, att der släkt, i förutvarande besittning af patronatsrätt, afhändt sig sin jord i församlingen, betrakta den skild från rättigheten och att åtminstone för vissa fall med full afhändelse räkna lika väsentlig förminskning af egoväldet, lika litet lärer rättigheten få gälla i händerna på man af annan ätt och allra minst på man af ofrälse börd, låt vara att på ett eller annat sätt han i allo eller till hufvudgården blifvit innehafvare af förberörda slägts jordområde. Redan den omständigheten, att med 1810 frälse jord, förut jemte frälse börd vilkor för patronatsrätts utöfvande, kan besittas af ofrälse man, borde

emellertid hafva låtit bortfalla förutsättningarna för patronatsrättens fortsatta förekomst.

För dess saknad af laga bestånd tala dock än kraftigare skäl — i det hela samma skäl, som en gång föranledde adelns afstående från behörigheten att ensam besitta frälse jord, som skapat det moderna samhället och som låtit rikets samtliga inbyggare träda i utöfningen af medborgerliga rättigheter. Befogenheten att tillsätta prest i församlingen är en offentlig rätt och såsom sådan en oafhärdlig. Densamma kan under tider, i hvilka församlingslifvet var svagt utveckladt och det bestod en åtskilnad mellan högre och ringare med vårdnadsskyldighet för de förre i förhållande till de senare, hafva af Konungen bortförlänats till enskilde men ej på evärderlig tid och med hinder för senare innehafvare af statsmakten att i det allmännas intresse börda den åter. Tiden därför är också säkerligen inne. Från kyrkligt håll har det betonats, att patronatsrätten strider mot en ordnad självvård och bereder församlingslifvet stora olägenheter. Det kan ej heller vara den lutherska bekännelsen till fromma, att i en tid, då från folkets sida religiösa frågor äro föremål för så stort allmänt intresse och i sammanhang dermed en mängd sekteriska rörelser yppa sig och växa till i styrka, tillsättningen af det statskyrkliga embetet skall ligga i händerna på enskilde samt i följe med kreatur och andra inventarier gå med i försäljningen af ett större eller mindre stycke jord. Det skall alstra förakt för statskyrkan och dess ställföreträdare, och det skall framkalla misstanken, att liksom sjelfva rättigheten är fal, är det ock dess utöfning. Icke heller finnas föreskrifter eller anstalter till förekommande deraf, att rättigheten öfvergår till ovärdig person — en fara, som visserligen icke minskats genom den fasta egendomens indragande på spekulationsmarknaden under allt längre drifven sönderstyckning och allt snabbare omsättning från egare till annan.

Denna senare omständighet förtjenar äfven från en annan synpunkt beaktande. Så länge patronatsrätten gick i arf inom en viss adlig ätt och var förbunden med stora jordbesittningar inom vederbörande församling, kunde, fastän det länsherrliga förmynderskap, som rättigheten innebär, ej längre stod i öfverensstämmelse med tidsförhållandena, man lättare fördraga dess bestånd och utöfvande. För densamma vägde dock gammal häfd samt minnen af en längre tids samarbete för ortens bästa under en följd af släkten. Så är dock numera icke händelsen och hvad som en gång kanske var berättigad vård, kännes, sedan folket vuxit till i medvetet människovärde och förmåga att själf handhafva sina angelägenheter, nu mera allenast tryckande och förödmjukande. Men är min syn på frågan

rigtig, ligger redan deri tillräckligt laga skäl för att utan vidare afskaffa återstoden af dylika rättigheter.

Äfven om man är ense derom, återstå dock visserligen åtskilliga spörsmål att lösa. Det gäller, huruvida ersättning skall lemnas, efter hvad grunder, i hvad ordning och af hvem, huru uppgörelse skall åstadkommas i fråga om särskilda med rättigheten förbundna ekonomiska förmåner, och om för framtiden församlingen skall blifva ett regalt eller konsistorielt gäll.

De ofvan framlagda skälen för rättighetens afskaffande stå naturligen ej samman med en allmän lösningsskyldighet. Men en sådan kan ju följa af särskilda omständigheter. Dels finnas ju i de forna danska och norska provinserna Skåne, Halland och Bohuslän de s. k. lukrativa patronatsrättigheterna, och dels har för vissa fall vederlag lemnats i utbyte vid förvärf af ej mindre sådana än äfven andra patronatsrättigheter. Det låge ju visserligen nära till hands att äfven här frisäga sig från godtgörelse under påvisande af den långa tid, som patronatsrätten njutits till godo, och, hvad särskildt anginge de lukrativa patronatsrättigheterna, af den frihet från kontroll, hvarunder det tillåtits dess innehafvare att förfoga öfver de kyrkans inkomster, som af dem uppburits. Att i öfverensstämmelse härmed allmänt vägra ersättning, strede väl dock alltför mycket mot den hänsyn, som hos oss af gammalt plägat tagas till enskild rätt vid dess kollision med allmän. Å andra sidan är det klart, ej blott att vederbörande patronus har att utgifva allt det som han i denna sin egenskap innehar, och sålunda bland annat redovisa hvad af kyrkotionde och andra dylika medel han af företrädaren mottagit och derefter sjelf uppburit, utan äfven att regelrätt detta bör ske utan något vederlag. Ty i allmänhet ega innehafvare af lukrativ patronatsrätt här i landet icke att annat än för kyrkans behof använda de dem jemte rättigheten tillagda ekonomiska förmånerna. Allenast i mån som de må kunna styrka sig hafva rätt att för egen del tillgodogöra sig de senare, hafva för ty de befogade anspråk på lösen. De skola då för öfrigt också hafva att ådagalägga, till hvad del öfverskott finnes dem till godo med hänsyn till den befintliga kassans och de årliga inkomsternas storlek samt kyrkans behof. Alldeles utan afseende på hvad ställning de i nyssnämnda afseende intaga, kunna de ju emellertid framkomma med anspråk i anledning deraf att de af egna medel haft utgifter för kyrkans räkning. Det vore anspråk af liknande natur som det allmännas anspråk på redovisning för uppburna inkomster. Båda dessa senare slags kraf torde dock lämpligen böra förklaras skola vara inskränkta till tiden af tio år närmast före påkallandet af deras rättsliga pröfning.

Huruvida sjelfva patronatsrättigheten skulle inlösas, vore också att

afgöra enligt ofvan utvecklade grundsatser. Dertill skulle ej vara tillräckligt, att patronatsrättigheten varit gifven till belöning för handlingar, som inneburit ekonomiska uppoffringar, exempelvis till förmån för kyrka eller presterskap. Vederbörande innehafvare hade att leda i bevis, att den gjorda uppoffringen varit ett aftaladt vederlag för patronatsrättigheten. Deri låge då tydligen äfven, att, der ej i förläningsbrevet annan grund för inlösen vore stadgad, han ej heller finge mera än hvad vederlaget styrktes hafva utgjort. Annat än penningar hade han ej heller att utfå.

Med undantag för kostnader, som innehafvare af lukrativ patronatsrätt förskjutit för kyrkans räkning af egna medel, skulle till sist ersättningskraf förfalla, så framt i den inledda rättegången patronus ej kunde styrka sig behörigen åtkommit rättigheten.

Lämpligen lär staten i första hand böra verkställa inlösen. Sedan så skett, borde dock, om gället bevisligen icke förut varit regalt, det lemnas församlingen viss tid att mot täckandet af statens samtliga utgifter i det särskilda fallet få gället förklaradt konsistorielt. Der under nämnda förutsättning inga kostnader uppstått, afgåfves utan vidare sådan förklaring. I öfriga fall blefve gället regalt, dock med skyldighet för staten att, der innehafvare af lukrativ patronatsrätt till densamma öfverlemnad kyrkokassa och andra kyrkans tillgångar, för deras afsedda ändamål utgifva desamma åt församlingen, till den del som icke staten därför måst gälda lösen.

Sjelfva förfarandet torde till sist kunna få den form, att, sedan Kongl. Maj:t och Riksdagen i lag bestämt en viss dag, efter hvilken patronatsrätt ej mera finge utöfvas i riket, förutvarande innehafvare eller deras rättsegare hade en viss kortare fatalietid, hvarinom de egde att hos Kongl. Maj:t framställa ersättningsanspråk, hvarefter det stode ej mindre dem än Kongl. Maj:t genom dess ombudsmän fritt att påkalla ansprakens pröfning vid vederbörande hofrätt under befogenhet för ifrågakommande församling eller församlingar att i rättstvisten anmäla sig såsom mellankommande parter.

Såsom af den föregående utvecklingen framgår, ser jag icke i de adliga privilegierna något hinder för sakens allmänna genomförande. Skulle en annan mening göra sig gällande, lär i allt fall ridderskapets och adelns bifall icke behöfva inhemtas beträffande andra patronatsrättigheter än dem, som befinna sig i frälse mans ego eller rättare hos sådan frälse man, på hvilken genom arf rättigheten man efter man behörigen öfvergått från dess förste innehafvare. Hvad i denna väg kan komma att ske af åtgärder eller i anledning af dem inträffa synes emellertid icke böra uppe-

hålla frågans lösning i öfrigt. Såväl i dessa som i andra af mig berörda eller icke berörda underordnade delar lär emellertid ett närmare bestämmande kunna ske allenast i sammanhang med lagförslags utarbetande.

Jag inskränker mig därför till att värdsamt hemställa, att Riksdagen ville i skrifvelse anhålla, det täcktes Kongl. Maj:t låta utarbeta och för Riksdagen framlägga förslag till lag, hvarigenom patronatsrätten förklarades upphäfd och det meddelades deraf påkallade närmare bestämmelser rörande genomförandet.

Stockholm den 11 april 1902.

Carl J. Ödman.